

بررسی نقش روان‌شناسی محیط در طراحی محیط‌های قضایی و دادگاهی

ندا ضیابخش*

استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن

فاطمه بهرامی نژاد

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۹/۸ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۵/۱۲)

چکیده

اصلی‌ترین محور اجرایی هر دادگاهی عدالت است. دادگاه جایی است که در آن باید براساس عدالت رفتار شود. در چنین حالتی باید فضاها نیز خود عادلانه طراحی شوند. طراحی فضاها باید بهترین پاسخ روانی و رفتاری را به کاربران بدهد. برای پی بردن به تأثیر روان‌شناسی محیط بر روی فضاهای قضایی، ۵۰ نمونه در سراسر جهان مورد مطالعه قرار گرفته است. به این منظور پس از مطالعه آنها، پرسش‌نامه‌ای برای گردآوری داده‌ها با هدف بهبود روان‌شناسی محیط معماری و کاهش عوامل استرس‌زا در فضای تنش‌زا همچون دادگاه تدوین شده و در این راستا از روان‌شناسان، وکلا و معماران برای پاسخگویی به این سؤالات کمک خواسته شده است. پس از آن، با تهیه یک آمار توصیفی و تطبیق آن با نمونه‌های موجود، نتایجی به دست آمده که امید است، مراتب کمال بشریت و کیفیت معنوی و مادی بر اساس نیازهای قوه قضائیه و کاربران در فضاهای یادشده ارتقا یابد. این مقاله در پی یافتن بهترین پاسخ روانی و رفتاری برای کاربران چنین مجموعه‌هایی است که خود محیطی تنش‌زا و استرس‌زا به‌شمار می‌آیند. روش تحقیق در این پروژه میدانی، کتابخانه‌ای و نیز شهودی و در مواردی نیز اسنادی می‌باشد. این پژوهش دارای فرآیندی کیفی با هدف توصیفی-پیمایشی در زمان گذشته و نتیجه‌ای کاربردی در زمان حال می‌باشد که با منطقی استقرایی شکل گرفته است. در این تحقیق تجزیه و تحلیل اطلاعات با روش‌های قیاسی، کیفی (شهودی) و کمی انجام پذیرفته است.

واژگان کلیدی

روان‌شناسی فضا، معماری پایدار، مکان‌های قضایی، نیازهای روانی.

مقدمه

اجرای عدالت یکی از آرمان‌ها و آرزوهای دیرین جامعه بشری است. منظور از اجرای عدالت، حل اختلافات و درگیری‌های افراد با یکدیگر یا افراد با دولت بر طبق قوانین مصوب می‌باشد. این وظیفه خطیر برعهده قوه قضائیه گذاشته شده است که قوه‌ای مستقل و پشتیبان حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت است. با توجه به بازدیدهای اخیر از ساختمان‌های دستگاه قضایی ایران چنین دریافت می‌شود که هیچ‌کدام از بناهای یادشده نشان‌دهنده اعتبار و شأن مطلوب یک دستگاه قضایی عادل و کارآمد نیست. در صورتی‌که این بناها باید معرف هویت، فرهنگ و جایگاه تمدن ملت ایران باشند و در فضاهای شهری به عنوان نمادی از مفاهیم سنت‌های ایرانی، اسلامی و مدرن (مردم‌سالار) نمود پیدا کنند.

هیچ‌کدام از این بناها نه تنها بیان‌کننده معیارهای کیفی و کمی دستگاه‌های قضایی نیست، بلکه حتی به‌طور کامل تأمین‌کننده نیازهای فردی، اجتماعی، معنوی، فیزیکی و قضایی نمی‌باشد؛ به‌گونه‌ای که در نمونه‌های اخیر مراتب کمال انسانی در بسیاری از موارد نادیده گرفته شده است. به این صورت ضرورت شکل‌گیری این تحقیق اهمیت می‌یابد. مهم‌ترین اصل در این گونه بناها، توجه به حقوق مردم است که در بعضی از آنها که در سال‌های اخیر ساخته شده، اندکی رعایت شده، ولی در برخی دیگر که بنا اصلاً به این منظور ساخته نشده و به صورت استیجاری بوده، به‌کلی نادیده گرفته شده است در این گونه بناها، مردم حس اعتماد و آمادگی تمکین به قانون را به دلیل تنش‌های یادشده از دست می‌دهند و این خود برای شاکله حکومت، خصوصاً دستگاه قضا، بسیار زیان‌بار خواهد بود. به همین منظور با دیدن نمونه‌های اخیر سعی بر آن می‌شود که در نمونه‌های طراحی‌شده آتی، تمامی کاستی‌ها برطرف شود و فضاها با توجه به نیازهای افراد و با توجه به اصل احترام به کاربران این گونه بناها و رعایت حریم شخصی آنها طراحی گردد. امید آن می‌رود که در ساختمان‌های جدید حداقل شاهد این گونه کاستی‌های ابتدایی نباشیم. کیفیت فضایی بناهای یادشده باید به گونه‌ای باشد که رضایت تمامی مردم؛ اعم از مراجعان (وکلا، شاکیان و متهمان)، کارکنان (مانند قضات، کارکنان اداری، خدماتی و ضابطان) و حتی مجرمان تأمین شود. این ارتقای کیفی فضا، خود در بهبود روند کاری دستگاه قضایی نیز بسیار مؤثر خواهد بود.

در کشور ما در حوزه معماری ساختمان‌های قضایی منابع و تحقیقات بسیار اندک می‌باشد؛ اگرچه قوه قضائیه در مورد طرح توسعه این مجتمع‌ها منطبق بر راهکارها و چشم‌اندازها، کتاب‌هایی به چاپ رسانده است. همچنین درباره استانداردهای طراحی نیز فعلاً باید به نشریه ۱۷۸ س.م (ضوابط طراحی ساختمان‌های اداری) مراجعه کرد. اما در کشورهای دیگر درباره

اصول طراحی فضاهای قضایی، فضاهای مورد نیاز و استانداردهای آن، منابع بسیاری موجود است.

اهداف این تحقیق، ساماندهی نکات طراحی فضاهای قضایی با توجه به نیازهای روانی و رفتاری افراد و با توجه به اصل احترام به کاربران این گونه بناها و رعایت حریم شخصی افراد، ارتقای کیفیت معنوی و مادی فضاهای پیش‌گفته و رعایت مراتب کمال بشریت در آنها و بهره‌برداری مناسب از منابع، انرژی و مطابقت با محیط در مجتمع‌های قضایی است. در پژوهش‌های روان‌شناسی محیط، از جمع‌آوری اطلاعات به روش‌های مشاهده و نظرخواهی استفاده می‌شود (مرتضوی، ۱۳۸۰، ص ۲۳). در نوشتن این مقاله نیز از این گونه روش‌ها استفاده شده است.

سبک و سیاق و اهداف مناسب ساختمان‌های قضایی

معماری ساختمان‌های دادگستری و قضایی به عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین بناهای عمومی در شهر باید معرف هویت و فرهنگ جامعه باشد.

در روان‌شناسی محیطی تأکید بر این موضوع است که چگونه رفتار، احساسات و حس تندرستی انسان تحت تأثیر محیط فیزیکی قرار می‌گیرد (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۲). در نتیجه، ایجاد اعتماد به نفس، حفظ عزت، حرمت و رعایت شأن قضاوت یکی از اصلی‌ترین نکاتی است که باید در این گونه بناها رعایت گردد. رعایت مفاهیم نهفته در سنت معماری ایرانی و اسلامی و در عین حال به‌کارگیری شیوه‌های نوین و معاصر برای ارتقای کیفی محیط و اعمال قاطعیت، قانونمندی و حاکمیت عدالت و قانون در مجموعه طرح‌ها امری ضروری می‌باشد.

ارزیابی سطحی از سنت و فرهنگ‌های بومی موجب شده است ساخت و سازها با این مفاهیم تطبیق پیدا نکنند و حاصل واردات عوامل بیرونی و استفاده از آنها در طراحی‌ها شوند. امروزه در طراحی و ساخت، بیشتر به پیشرفت‌های فناوری توجه می‌شود تا به کارایی معماری و نیازهای روحی و روانی، و این موضوع اغلب در کشورهای توسعه‌یافته دیده می‌شود (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۹). در این مکان باید بین مفاهیم اعتماد، امید، عدالت و انصاف ارتباط برقرار شود و تمامی روند طراحی، انعکاس‌گرایش‌های سیستم قضایی باشد که خود را با جامعه، فرهنگ و تغییرات اقتصادی هماهنگ کرده، از حدود قانونی خود عدول نمی‌کند؛ یعنی مجموعه به‌گونه‌ای قابل فهم، باور به عدالت و انصاف را نشان دهد. استفاده از الگوهای معماری ایرانی و اسلامی و توجه به مفاهیم اخلاقی اسلام در طرح فضاها، خصوصیات از قبیل کرامت، حرمت (احترام)، حسن خلق، صبر و بردباری، درون‌نگری، استقامت، حسن سلوک، دوری از تکبر، پرهیز از

تبعیض و فروتنی را به همراه می‌آورد و سبب همخوانی بناها با فرهنگ و هویت ملی ما می‌گردد. این عوامل به‌واسطه ادراک افراد از محیط صورت می‌پذیرد.

ادراک فرآیندی است که در مرکز هرگونه رفتار محیطی قرار می‌گیرد، زیرا منبع تمام اطلاعات محیطی است. ادراک چیزی مثل احساس کردن نیست، بلکه در نتیجه تصفیۀ پردازش انجام‌شده به‌وسیله فرد صورت می‌گیرد (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۳۶). عواملی طراح را در طراحی زنده و بهتر یاری می‌کند؛ از جمله توجه به معیارهای زیست‌محیطی و معیارهای معماری سبز و طراحی براساس حداقل مصرف انرژی، بیشترین ذخیره و کمترین اتلاف آن، بیشترین تهویه طبیعی و آلودگی‌زدایی، توسعه و توزیع بهینه فضاهای سبز (محوطه، نماها، ایوان‌ها، بام‌ها و فضاهای میانی درونی) و نور طبیعی. این خصوصیات از ویژگی‌های معماری پایدار است.

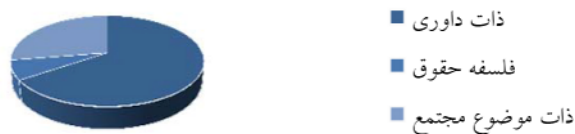
معماری پایدار علاوه بر پاسخگویی به اهدافی محدود همچون همساز شدن با محیط طبیعی و استفاده از انرژی‌های تجدیدپذیر، از فرم‌ها و مصالح همساز با سیمای فرهنگی محیط و سنت ساخت رایج هر مکان نیز بهره می‌گیرد و در عین حال با بومی ساختن فناوری از جدیدترین یافته‌های علمی در جهت پایدار ساختن معماری استفاده می‌نماید (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۱۷). بیشتر ساختمان‌های اداری، از جمله ساختمان‌های قضایی، با این رویکرد ساخته شده‌اند.

طراحی پایدار با پیروی از مفهوم بوم‌شناسی کامل، از طراحی صرفاً کالبدی به تدوین ضوابط طراحی همه‌جانبه و توجه به توازن عوامل مؤثر بر طراحی، تغییر جهت داده است. بر اساس مفهوم بوم‌شناسی و نگاه همه‌جانبه به عوامل تأثیرگذار بر طراحی، معماری پایدار را می‌توان با سه عامل مؤثر طبیعی، فرهنگی و فناوری، ارزیابی کرد. در این تقسیم‌بندی، تصویر ذهنی محیط طبیعی از مطالعه عوامل طبیعی یک مکان؛ تصویر فرهنگی معماری پایدار از مطالعه فرهنگ‌های محلی و روح مکان؛ و نیز تصویر فناوری از مطالعه فناوری‌ها در مقیاس جهانی، تأثیر عوامل محیط بیرونی، تحلیل اقتصادی و مدیریت بحران به‌دست می‌آید (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۱۷).

برای دستیابی به اهداف یادشده، سؤالاتی در پرسش‌نامه مبنی بر سبک و سیاق معماری ساختمان دادگستری و قضایی به عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین بناهای عمومی شهر با هدف ستاندن حق مردم تدوین شد. مطالعات نشان می‌دهد بیشتر پاسخ‌ها معطوف به سنت اسلامی یا ایرانی و هویت فرهنگی (بیانگر قضاوت اسلامی و عادلانه) است. در خصوص هدف نیز اکثر پاسخ‌های افراد به سمت معماری با توجه به ذات داوری، یعنی دخالت مفاهیم موضوعۀ داوری از جمله عدالت (تعادل) و یا تقارن و توازن، و پس از آن معطوف به ذات موضوع هر مجتمع قضایی (رایانه‌ای، خانواده، امنیت، سرپرستی و...) و سپس فلسفه حقوق و کاوش درباره آن بوده است (نمودارهای ۱ و ۲).

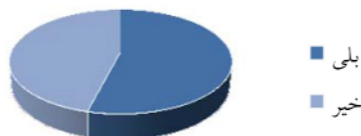
نمودار ۱. درصد توجه به سبک و سیاق ساختمان‌های فضایی (منبع: نگارندگان)

نمودار ۲. هدف ساختمان‌های فضایی بر اساس پاسخ‌های پرسش‌نامه (منبع: نگارندگان)

ساختمان فضایی به عنوان نماد شهری

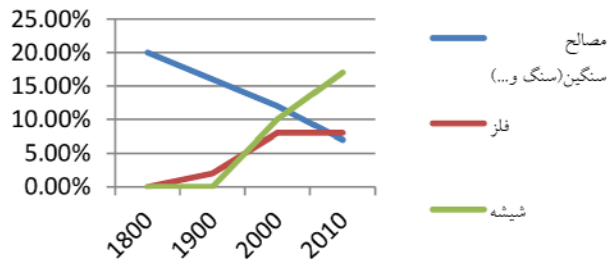
بناهای فضایی می‌توانند با تأثیر مثبت بر سیمای شهر به عنوان نمادی معاصر برای دستگاه قضایی کشور محسوب شده، به نمونه‌های شایسته فضاهای حکومتی کشور تبدیل گردند و باعث گیرایی و خوانایی در شهر برای عموم مردم شوند. بر اساس مطالعات انجام‌شده، درصد بالایی از مخاطبان توجه به ساختمان فضایی به عنوان نماد شهری را مثبت تلقی کرده‌اند (نمودار ۳).

نمودار ۳. توجه به اهمیت ساختمان فضایی به عنوان نماد شهری (منبع: نگارندگان)

دونالد اپل یارد سه دلیل را عامل شناخت بهتر بعضی ساختمان‌ها می‌داند. این سه عامل، ویژگی فرم، ویژگی رؤیت‌پذیری و ویژگی استفاده و اهمیت بنا هستند (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۱۵۸). ساختار بنا می‌تواند به‌گونه‌ای همخوان با محیط اطراف باشد، مفاهیمی از قبیل صمیمیت، پویایی، انعطاف‌پذیری را القا کند و هماهنگ با اقلیم منطقه و دیگر ساختارهای شهری اطراف خود باشد. این مراکز ضمن رعایت اهداف ملی و معیارهای کیفی و کمی مورد نظر دستگاه قضایی، باید قابلیت مقایسه با مراکز قضایی بین‌المللی را داشته باشد. در این گونه بناها که کار مهم قضاوت در آن صورت می‌گیرد، تحقق هم‌شأنی مراتب جلال و جمال الهی در هیئت بنا و استفاده از شیوه‌های طراحی در طبیعت به عنوان بهترین نمونه خلقت در جهان هستی، امری زیبا تلقی می‌گردد.

تصور طبیعی از پایداری معماری که برگرفته از بوم‌شناسی کامل است، کنترل فعالیت‌های انسان و معماری در جهت هماهنگی با طبیعت و باور به این نکته است که طبیعت بهترین تأمین‌کننده نیازهای انسان است. حاصل این هماهنگی با طبیعت تأمین سلامتی روحی و زیبایی طبیعی محیط است (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۱۸). با به‌کارگیری تمامی حواس پنج‌گانه انسانی در طراحی‌ها می‌توان خاطرات را در اذهان گردآوری کرد. در حقیقت این معماری باید به گونه‌ای طراحی شود که مردم آمادگی تمکین به قانون، قاضی و قضاوت عادلانه را پیشاپیش بیابند و ساختمان یک تجسم فیزیکی از سیستم قضایی را نشان دهد که به زبان معاصر تفسیر شده است. طراحی می‌تواند نماد یک جامعه سالم و عاری از جرم و نشان‌دهنده حمایت از حقوق مردم، القای حس امنیت به عنوان اولین نیاز جامعه، قضاوت بی‌طرفانه و عاری از هرگونه ترس و وحشت باشد و یا در عین حال می‌تواند صلابت و وقار را با حفظ نشاط لازم با رعایت مفاهیمی از قبیل تعادل و توازن القا کند و در ضمن نماد سلطه و تحقیر جبارانه و به‌گونه‌ای جدا از خلق نباشد و ساختارها حتی در نما ناپایداری و سستی و زوال را نشان ندهد. طراحی مورد نظر نیز می‌تواند مردمی و دموکراتیک و سرشار از لطف باشد که القاکننده حس شفافیت و صداقت است که در این صورت نشان‌دهنده عملکرد درست قوه قضائیه نیز می‌باشد. به این منظور در اکثر نمونه‌های احداث شده در سال‌های اخیر در دنیا نیز القای دموکراسی به‌واسطه شفافیت در ظاهر بنا و با استفاده از مصالح شفاف مانند شیشه و ETFE بیان شده است. نکته جالب توجه در نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش‌ها، آن است که هم طراحان در ساختمان‌ها به شفافیت نما توجه کرده‌اند (نمودار ۴) و هم مخاطبان از این امر استقبال کرده‌اند (نمودار ۵).

نمودار ۴. درصد استفاده از مصالح مختلف در بناهای فضایی در دنیا (منبع: نگارندگان)

نمودار ۵. پاسخ‌ها به سؤال چگونگی نمای خارجی ساختمان (منبع: نگارندگان)

وسعت فضاهای شعبه‌های دادگاهی

در روان‌شناسی محیط، رفتار در تعامل با ابعاد فیزیکی - معماری یا نمادی محیط مورد بررسی قرار می‌گیرد (مرتضوی، ۱۳۸۰، ص ۵). کنت کریک (K.Kraik, 1971) نیز عقیده دارد که برای سنجش محیط می‌توان از روش‌هایی استفاده کرد که در علم روان‌شناسی و علوم انسانی معمول است. از جمله این روش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

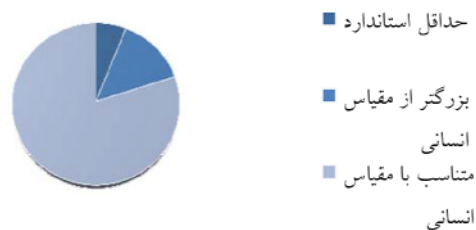
۱. سنجش ابعاد فیزیکی و عینی محیط، مانند ارتفاع و میزان نور.
۲. تنوع و تعداد مصنوعات موجود در یک فضا یا مکان.
۳. ویژگی‌های محل، مانند شاد و مطبوع بودن فضا.
۴. سنجش شرایط سازمانی و جو اجتماعی محیط (مرتضوی، ۱۳۸۰، ص ۱۸).

میزان بزرگی و کوچکی یک فضا بر احساس افراد تأثیرگذار است؛ برای مثال ازدحام در فضای کوچک باعث بروز برخی تنش‌های عصبی می‌شود. از این رو وسعت فضاهای شعبه‌های دادگاهی باید با رعایت مقیاس انسانی به گونه‌ای مؤثر و گیرا القاکننده آرامش و امنیت باشد. نه صرفاً به قدر وسایل و مبلمان و حداقل فضای گردش استاندارد، و نه آن قدر وسیع، فراخ و بزرگ‌تر از مقیاس انسانی که سبب ترس و وحشت در افراد شود. ابعاد هر فضا باید از تناسب متعادلی برخوردار باشد؛ در حقیقت هیچ‌گاه احساس ازدحام و تنگی جا در هیچ‌یک از فضاها صورت نگیرد (نمودار ۶).

ادراک اندازه فضا می‌تواند تحت تأثیر عوامل مختلف باشد. اتاق‌های مستطیل‌شکل بزرگ‌تر از اتاق‌های مربع به نظر می‌رسند و اتاق‌های با رنگ روشن نسبت به اتاق‌های تاریک‌تر، بزرگ‌تر و جادارتر ادراک می‌شوند. مبلمان انبوه، اتاق را کوچک‌تر و بی‌نظم و آشفتنه می‌نمایاند. پنارتز (Pennartz, 1986) مشخص نمود که چیدمان اتاق‌ها و رابطه میان آنها مانند اندازه و شکل در تعیین فضای درون یک محیط اهمیت دارد (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۲۳۹).

استفاده از جزئیات معماری مناسب مانند قرنیز و کتیبه باعث کاهش مقیاس و صمیمی‌تر شدن فضاها و یا برعکس موجب شکوه و عظمت می‌گردد. فضاها باید پاسخگوی مراجعان و حجم عملکرد باشد؛ مخصوصاً فضاهای انتظار، اداری و دادگاه‌ها که رفت و آمد در آن به سهولت انجام گیرد و مسیرهای ارتباطی آن فراخ، واضح و خوانا باشد.

فضای حرکتی در ساختمان‌ها که معماران و طراحان خلق می‌کنند، عامل مهمی در زندگی روزمره است. هنگامی که در یک فضا دائماً با اشیای داخل آن برخورد شود، احساس و درک از آن فضا کوچک خواهد بود (هال، ۱۳۸۷، ص ۷۳). فضاها باید وسیع و فراخ باشند؛ برای مثال باید ارتفاع هر طبقه بلندتر از معیار فضاهای معمول مسکونی و حتی اداری باشد. توجه به ورودی و تمهید یک پیش‌فضا که حس وقار و نیز محیط دادگاهی را به ارمغان آورد و درعین حال دعوت‌کننده نیز باشد، امری لازم است. ارتباطات عمودی حداقل، اولین مراجع در دسترس، و روند کار هدایتگر به نقاط مشخص باشد و ترجیحاً حرکت رفت و برگشتی وجود نداشته باشد. این گونه عوامل در کل از ازدحام و هرج‌ومرج در فضا جلوگیری می‌کند.

نمودار ۶. میزان علاقه مخاطبان به مقیاس فضاهای قضایی (منبع: نگارندگان)

کاهش میزان فشار عصبی و استرس در طراحی فضاهای دادگاهی

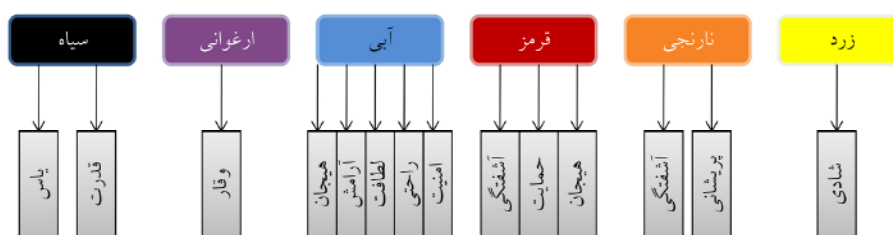
محیط پیرامون اشاره به جنبه‌های ناپیدایی دارد. این عوامل ویژگی‌های ثابت محیطی هستند که ممکن است هشیارانه ادراک نشوند. محیط اطراف تأثیر عمیقی بر کارها دارد. خلق و خوی، رفتار و حتی سلامت جسمی و روحی تحت تأثیر درونداد حسی است که دائماً از محیط دریافت می‌شود (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۷۱).

می‌توان به‌واسطه القائات فضایی ارتباطی بین مفاهیم برقرار کرد؛ برای مثال، ایجاد نشاط از راه گوناگونی فضاها از لحاظ حجم، ساختار و مصالح و نیز اهمیت دادن به کیفیت فضاها و فراهم آوردن امنیت و آرامش برای کلیه افراد که در رأس همه آنها قضات می‌باشند و در نظر گرفتن این شرایط برای کارمندان، مردم عادی و حتی مجرمان امری ضروری است.

فضاها باید مانند یک مکان مقدس مانوس باشند تا باعث آرامش شوند. فضاهای داخلی از جمله دادگاه‌ها و فضاهای انتظار نباید حس تبعیدگاه داشته باشند و در کل کاهش عوامل تنش‌زا و تشنج‌آفرین و القای آرامش و امنیت در طرح باید جزء اهداف اولیه قرار گیرد. در این مکان باید آمادگی برای رسیدن به فضاهای دادگاهی و حس احترام، آرامش و اعتماد در افراد ایجاد شود.

عواملی سبب کاهش میزان فشار عصبی و استرس در طراحی فضاهای دادگاهی خواهند شد که در زیر به برخی از آنها پرداخته می‌شود:

۱. توجه به طراحی فضاها؛ برای نمونه استفاده از عناصر، مصالح و رنگ به‌گونه‌ای که آرامش را به مراجعان انتقال دهد. وکسنر (Wexner, 1954) با توجه به آزمایش‌هایش معتقد است که رنگ‌های خاص با حالات خلقی زیر ارتباط دارند (نمودار ۷):

نمودار ۷. حالت روحی رنگ‌ها (منبع: وکسنر)

این ارتباطات عاطفی ممکن است معانی را برای شیوه ادراک افراد از محیط به همراه داشته باشد. (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۹۲)، پس کاربرد درست این رنگ‌ها در طراحی برای ادراک محیط بسیار مؤثر است.

فضاهایی با رنگ روشن، بزرگ‌تر و جاودانه‌تر از فضاهایی با نور کم هستند. رفتارها نیز می‌تواند متأثر از رنگ سطوح باشد؛ مثلاً افراد در یک کریدور منقوش به رنگ‌های گرم سریع‌تر از کریدورهای منقوش به رنگ‌های سرد راه می‌روند و همچنین رنگ‌ها با تنالیت کم، یعنی کمرنگ‌تر، باعث کاهش اضطراب می‌شوند (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۹۳).

۲. استفاده از مصالح طبیعی و بومی و متناسب هر فضا؛ مانند سنگ (ایجاد صلابت و اقتدار)، شیشه (شفافیت)، چوب (احساس آرامش و صمیمیت و گرما)، فلز (قدرت) و آجر (گرمی و دیرآشنایی (خاطره)).

مصنوعی بودن یا طبیعی بودن مصالح برای مردم معانی متفاوتی دارد. کیوشی آیزومی (۱۹۶۹) معتقد است که استفاده از پلاستیک به جای چوب و مصالح دیگر به دلیل تحمیق نظام ادراکی و یا به دلیل ناسازگاری میان ظاهر مصالح و احساسی که از آن دریافت می‌شود، در مشاهده‌گر ایجاد تردید می‌کند (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۲۳۵). سلامتی روحی و روانی از طریق تقلیل اضطراب و فشار عصبی و زیبایی طبیعی از طریق کاربرد مصالح و رنگ‌های همساز با طبیعت حاصل می‌شود (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۱۸).

۳. استفاده از فضاهای مرکزی مانند حیاط مرکزی، آتریوم، نورگیرهای سقفی، بام سبز، فضاهای میان طبقه‌های سبز، به دلیل وارد کردن طبیعت در بنا.

هواداران یکی از جنبش‌های هنری شاخص در انگلستان قرن ۱۹ بر این باور بودند که طبیعت اثری متعالی، آرام‌بخش و بارورساز بر انسان دارد (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۳۴۵).

پژوهش‌ها تأیید می‌کنند که تجارب فرد در طبیعت نبایستی حتما دیدنی باشد؛ حتی معمولی‌ترین جلوه‌های طبیعت مثل یک درخت یا یک فضای باز کوچک نیز می‌تواند لذت‌بخش باشد. تحقیقات نشان می‌دهند که تماشای مناظر طبیعی فشار روانی را کاهش می‌دهد و احساسات و حالات خلقی مثبت را برمی‌انگیزد (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۳۴۷). توجه به فضاهای نیمه‌باز و نیمه‌بسته و طراحی فضاهای نیمه‌باز و قابل دسترسی برای پرسنل و عموم، باعث تمدد اعصاب و بهبود روند کاری آنها در محیط‌های قضایی می‌شود. استفاده از این نوع فضاها امکاناتی مانند ایجاد فضایی مشترک، امکان تجمع عموم، برخورداری از نور و تهویه طبیعی، حل شدن برخی مسائل زیست محیطی، رفع برخی مشکلات ارتباطی، نزدیک شدن به معیارهای معماری سبز و پایدار، حداقل مصرف، بیشترین ذخیره و کمترین اتلاف انرژی را فراهم خواهد نمود.

۴. فضاها دارای نور و تهویه طبیعی باشند، مخصوصاً دادگاه‌ها.
- جهت‌دهندگی نور، منبع، رنگ و میزان روشنایی یک مکان، از دیرباز متغیرهای اساسی در تجربه فضای داخلی و خارجی بوده‌اند (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۲۳۵). نور خورشید می‌تواند به کاهش احساس خستگی، افسردگی و... کمک کند. در تاریکی مردم بیشتر تمایل به رفتارهای پرخاشگرانه دارند (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۸۷).
۵. استفاده از عناصر طبیعی، مانند گیاه و آب در طراحی فضاهای داخلی.
- گاهی حتی نگاه کوتاهی به طبیعت فشار زندگی روزمره را از بین می‌برد (ویلسون، ۱۳۷۹، ص ۱۰). این عناصر باعث ایجاد حس طراوت و تازگی در فضاها و القای آرامش و کاهش استرس برای کارمندان و مراجعان و حتی سبب سرمایه‌ش تبخیری در داخل فضاها می‌شوند که خودبه‌خود سبب تمدد اعصاب می‌گردد.
۶. استفاده از خطوط نرم و منحنی و پرهیز از مصالح خشن و سرد، مثل فلز در فضاهای داخلی، سبب القای گرما، صمیمیت و آرامش می‌شود.
۷. استفاده از سطوح شفاف، نیمه‌باز و نیمه‌بسته که امکان‌اتی از قبیل القای آرامش و حس اعتماد را در ترکیب فضاها ایجاد می‌کنند.
۸. جلوگیری از ایجاد ازدحام و تراکم در فضاها.
- ازدحام به دلیل محدود ساختن استقلال و بیان فردی موجب فشار عصبی می‌شود و زمینه‌های برقراری ارتباط دلخواه را مشکل می‌کند. ازدحام با احساس عدم کنترل بر محیط همراه است و به دلیل ارتباط مستقیم با فشار اجتماعی موجب رفتارهای منفی می‌گردد. مکان‌های رفتاری نباید بیش از اندازه شلوغ باشند، به این معنا که تعداد افراد باید با الگوی جاری رفتار تناسب داشته باشد (لنگ، ۱۳۹۰، ص ۱۶۷). افراد در وضعیت متراکم‌تر بیشتر احساس ناراحتی می‌کنند و قضاوت‌هایشان در مورد موقعیت منفی می‌گردد (آلتن، ۱۳۸۲، ص ۲۰۸). محیط‌های پرتراکم بیشتر با احساس عصبانیت، خصومت و ... همراه است (آلتن، ۱۳۸۲، ص ۲۱۵). از پیامدهای درازمدت ازدحام، آسیب‌های اجتماعی همانند جنایت، بزهکاری و اختلالات جسمی و ذهنی را می‌توان نام برد (آلتن، ۱۳۸۲، ص ۲۲۶). علاوه‌براین محیط پرتراکم می‌تواند اثر منفی بر رفتار کارکنان داشته باشد.
- می‌توان ازدحام را از طریق استقرار مناسب فضاها همانند ایجاد فضاهای خصوصی و مهم در ارتفاع به‌گونه‌ای که از دسترسی عموم به آن مکان‌ها بکاهد، مدیریت کرد تا به این ترتیب، استقرار فضاهای عمومی در قسمت‌های زیرین بنا و چیدمان و جانمایی فضاها هماهنگ با روند رسیدگی به پرونده‌های قضایی صورت پذیرد. یعنی هرچه بالاتر می‌رود، فضاها خصوصی‌تر شود و دسترسی‌ها کمتر گردد، برای نمونه دادگاه‌های مدنی در بالای دادگاه‌های

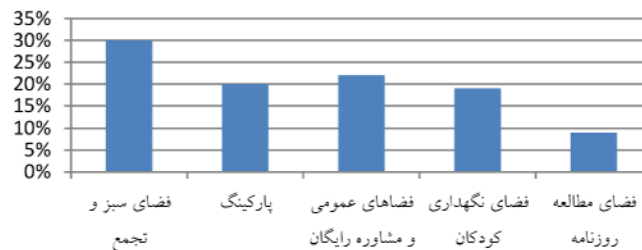
کیفری قرار بگیرند؛ از این رو می‌توان ازدحام جمعیت در فضاها را کاهش داد. همچنین می‌توان برای کارآمدی پلان، حجم‌های با عملکرد بالا را به صورت بسته، جدا و مجموعه‌ای متشکل تعبیه کرد.

۹. رعایت حریم شخصی افراد از جمله کارمندان و مراجعان.

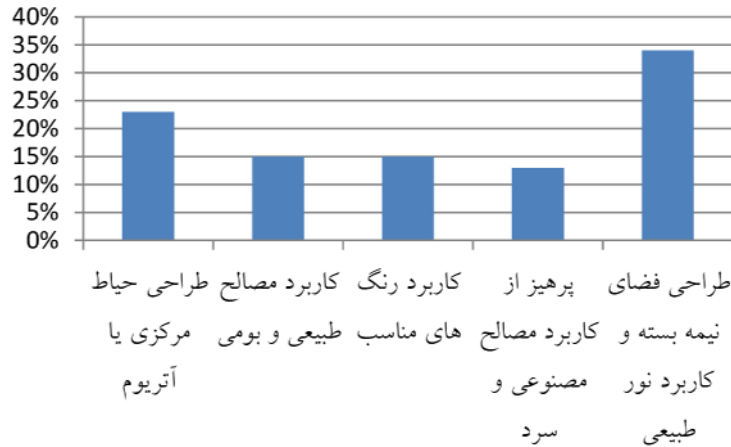
فواصل در انسان‌ها به صورت فواصل خصوصی، شخصی، اجتماعی و عمومی (و هر کدام به صورت دور یا نزدیک) نام‌گذاری شده است. احساس افراد نسبت به یکدیگر در زمان معین عامل تعیین‌کننده‌ای در شیوه استفاده از فاصله است. بنابراین افراد عصبانی یا آن‌هایی که بر گفته‌های خود تأکید دارند، در فاصله نزدیک‌تری قرار گرفته، با فریاد زدن، طنین صدایشان را از آنچه قبلاً بود بالاتر می‌برند (هال، ۱۳۸۷، ص ۱۳۶).

۱۰. استفاده از علائم و نمادهایی برای کاهش استرس و ایجاد اطمینان خاطر؛ مانند استفاده از عکس، نقاشی، مجسمه در فضاها و راهروها برای بیان کردن نمادهایی از جمله اقتدار قانون (مانند مجسمه مرد)، عدالت و قضاوت (فرشته عدالت).

۱۱. طراحی برخی فضاها برای رفع نیازهای مراجعان؛ از قبیل پارکینگ، فضاهای عمومی و مشاوره رایگان، فضای نگهداری کودکان و مطالعه روزنامه و کتاب (نمودار ۸). در این راستا در پرسش‌نامه نیز بیشترین آمار مختص طراحی فضاهای سبز و تجمع عمومی و طراحی فضاهای نیمه‌باز با دخالت طبیعت و نور طبیعی است (نمودار ۹).

نمودار ۸. آمار طراحی فضاهای عمومی برای کاهش فشار عصبی در پرسش‌نامه
(منبع: نگارندگان)

نمودار ۹. بهترین پاسخ روانی برای کاهش استرس در پرسشنامه (منبع: نگارندگان)

خوانایی در فضاهای دادگاهی

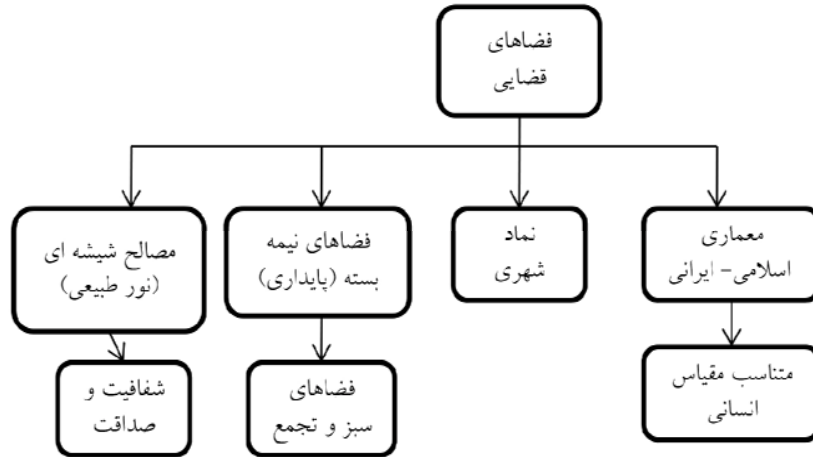
با توجه به عوامل تنش‌زا در فضاهای دادگاهی، افراد به دلیل فشارهای عصبی دچار سردرگمی در چنین فضاهایی می‌شوند؛ از این رو نیاز به خوانایی بیشتری در این گونه فضاها وجود دارد. نقشه‌های شناختی بازنمایی‌های ذهنی از محیط هستند و رهیابی فرآیندی است که به وسیله آن مردم راه خود را پیدا می‌کنند. اکثر مردم استفاده از راهنماها را در رهیابی ترجیح می‌دهند. اگر این راهنماها در نقاط کلیدی مثل تقاطع‌ها یا سایر نقاط تصمیم‌گیری در مسیر قرار داشته باشند، بسیار مؤثرند. تمایز در ساختار مصالح، وضوح دیداری بالا می‌تواند رهیابی را آسان سازد و پیچیدگی باعث کاهش آن می‌شود (مک اندرو، ۱۳۸۷، ص ۶۲). پرهیز از ابهام و رعایت وضوح و خوانایی در طرح‌ها امری ضروری است. مثال‌های زیر نمونه‌هایی جهت نائل شدن به این اهداف می‌باشند:

- شبکه فضاهای دسترسی (مانند فضاهای واسط و راه‌های اضطراری) باید واضح، هدایت‌کننده و شفاف باشد. در مجموع فضاهای رفت و آمد عمومی باید به گونه‌ای طراحی شود که افراد از نارسایی کارکرد آن رنج نبرند.
- استفاده از گرافیک مناسب، خوانا و آرامش‌بخش برای معرفی فضاها و راهنمایی به سوی آنها.
- وجود اطلاعات و ایستگاه‌های راهنمایی در هر طبقه (از جمله بروشور، اعلانات، تابلوهای دیجیتالی) و استفاده از آنها برای نوبت‌دهی.

- تمایز بین مصالح، ساختار و نماها می‌تواند باعث تشخیص فضاهای عمومی از قضایی و اداری شود.
- برخی فضاها مانند آتریوم و فضاهای واسط می‌تواند وسیله جهت‌یابی برای افراد باشد.
- طراحی وسیله‌های ارتباطی متنوع؛ همانند رمپ، پله و آسانسورهای شیشه‌ای.
- دسترسی‌ها باید مشخص، مجزا، کنترل‌شده و هدایت‌کننده باشند؛ مانند جدایی عملکرد قاضی، مجرم، مراجعان، شاهدان و کارمندان در فضاها، ورودی‌ها، مسیرها و پارکینگ

نتیجه

محیط و رفتار آن‌قدر به یکدیگر وابسته‌اند که به راحتی نمی‌توان آنها را از یکدیگر تفکیک کرد. تفکیک‌پذیری نه فقط از جهت تأثیر محیط بر رفتار، بلکه به این سبب که نمی‌توان رفتار را مستقل از رابطه درونی آن با محیط درک و تعریف کرد. طرح معماری یک مکان قضایی بایستی اعتماد مردم را جلب کند و به گونه‌ای امیدبخش باشد. یک مؤسسه رسمی مثل دادگاه نباید مانع حضور مردم شود، بلکه باید حس مردم‌سالاری را القا کند و این کار به واسطه صداقت و شفافیت در ساختار بنا و استفاده از شیوه‌های مدرن و معاصر و پایدار جهت ارتقای کیفی محیط و تأمین نیازهای افراد امکان‌پذیر است. همچنین احترام به مراجعان در فضاهایی از قبیل ورودی، بازرسی و انتظار (این شرایط حتی برای متهمان هم در نظر گرفته شده است، چون آنها هنوز مجرم شناخته نشده‌اند) امری لازم است. در طراحی باید به نیازها و بهره‌وری همه اقشار مردم توجه شود و در مجموع تسهیلاتی برای سالخوردگان، معلولان، جوانان، کودکان، افراد بی‌سواد و باسواد، بی‌بضاعت، ثروتمند، روستایی و شهری فراهم آید. فضاها باید دارای نشاط لازم برای بهره‌وران (کارکنان و قضات) و نیز مراجعان باشد. در حقیقت فراهم آوردن چنین شرایطی در کار کارکنان تأثیرگذار است و باعث بهبود روحیه کارکنان و رضایت پرسنل و مردم خواهد شد. از طرح فضاهایی صرفاً تزئینی که در سازمان قضایی نمود خودنمایی و سبک‌سری شوند، پرهیز گردد. کاربرد نماد و نشانه برای تأکید و تقویت کیفی فضا بلامانع است. از طراحی فضا به عنوان پاسخگویی صرفاً کاربردی و تک‌ساحتی پرهیز شود و در مجموع طراحی به گونه‌ای هماهنگ با روند قضایی باشد و اثری مثبت بر آن بگذارد؛ نه اینکه با القای برخی رفتارها سبب اختلال در کار قضایی شود. این بیانات جمع‌بندی بخش‌های متفاوت مقاله از جمله نمودارهای پرسش‌نامه می‌باشد. در آخر، نتیجه نمودارهای تحقیق به صورت خلاصه در قالب یک نمودار که شامل مواردی با بیشترین درصد بوده، آورده شده است (نمودار ۱۰).

نمودار ۱۰. برگرفته از نتایج نمودارهای تحقیق (منبع: نگارندگان)

منابع و مأخذ

۱. آلمن، ایروین (۱۳۸۲)، محیط و رفتارهای اجتماعی (خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام). علی نمازیان، تهران: انتشارات دانشکده شهید بهشتی.
۲. لنگ، جان (۱۳۹۰)، آفرینش نظریه معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. علیرضا عینی فر، تهران: دانشگاه تهران.
۳. مرتضوی، شهرناز (۱۳۸۰)، روان شناسی محیط و کاربرد آن. تهران: انتشارات دانشکده شهید بهشتی.
۴. مک اندرو، فرانسیس تی (۱۳۸۷)، روان شناسی محیطی. غلامرضا محمودی، تهران: انتشارات زریاف اصل.
۵. ویلسون، پاول (۱۳۷۹)، ۱۵۰ نکته برای آرامش در کار. سپیده خلیلی، تهران: انتشارات قدیانی.
۶. هال، ادوارد ت (۱۳۸۷)، بعد پنهان. منوچهر طبیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.